

DUCHOVNO-PRAKTICKÁ KOMPLEMENTARITA MORÁLKY

BARBORA HLAVOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HLAVOVÁ, B.: Spiritual-Practical Complementarity of Morale. *Filozofia* 41, 1986, No. 2, p. 167.

Morale is a historical-social phenomenon which appears in the totality of social life as dialectical unity of the spiritual and the practical, objective and subjective, ideal and material, desirable and existing. In the paper this twofold character of morale is analyzed from the Marxist viewpoint, on the base of the dialectical contradictory unity and certain questions of the relation of the spiritual and the practical are kept in view. The author pays attention to the discussion of Marxist ethicists on the priority of moral practice and of moral relationships to moral consciousness. She lays stress on the requirement that moral relationships should be conceived as ideological-spiritual ones which pass through the consciousness of social subjects before their formation and which are correlated with this consciousness in a specific way. Analyzing the question of the specific correlation of moral consciousness and moral-practical activity of Man the author deals with some specific characteristics of this consciousness.

Morálka ako významný historicko-spoločenský, sociálny fenomén vystupuje v celom bohatstve spoločenského života ako dialekticko-protirečivá jednota duchovného a praktického, objektívneho a subjektívneho, ideálneho a materiálneho, „žiadúceho“ a „jestvujúceho“, toho, čo „má byť“ a toho, čo „je“. Táto dichotomická, protirečivá dvojakosť morálky nachádza svoju reflexiu v teóriách, ktoré redukujú sféru a pôsobnosť morálky len na duchovný svet hodnôt, noriem, ideálov, na sféru subjektívnych zámerov, motivácií človeka a odtŕhajú ju od reálnych podmienok praktickej sociálnej sféry (napr. I. Kantova etika, etika existencializmu a pod.) Na druhej strane dichotomické chápanie morálky dáva možnosť redukovať jej sféru a pôsobnosť len na oblasť praktickú, materiálnu, zbavenú akýchkoľvek axiologicko-hodnotových významov a jednoznačne podriadenú pragmaticko-utilitárnym cieľom (rôzne sociologické interpretácie morálky). Mnohé z týchto teórií sa vo svojich konštatáciách opierajú o údaje z prírodných vied a empirickú psychológiu a vyúsťujú vo svojich záveroch do rôznych odrôd „naturalizmu“ (niektoré aprobatívne etiky, evolucionistické etiky, atď.). Poznáme však v histórii etických teórií i také učenia, ktoré sa usilovali o skĺbenie duchovnej a praktickej stránky morálky, zostali však akoby na pol ceste, napr. Hegel, ktorý tento problém vyriešil tým spôsobom, že vymedzil dva pojmy „morálku“ a „mravnosť“, a tak sa vyrovnal s touto jej zvláštnosťou.

Marxistická etika ako vedecká teória morálky, vychádzajúc pri riešení tohto problému zo základných metodologických princípov historického materializmu a materialistickej dialektiky, nehypertrofuje žiadnu

z týchto stránok morálky, ale rešpektujúc reálne miesto a funkcie, ktoré morálka má v spoločensko-praktickej činnosti sociálnych subjektov, chápe ich v protirečivej, dialektickej jednote, pričom upozorňuje, že každá z nich má svoju špecifickú úlohu a relatívnu samostatnosť pri utváraní reálnej mravnosti spoločnosti. Dvojediný charakter morálky signalizuje, že morálka na jednej strane vystupuje ako špecifická forma vedomia s celou plejádou štruktúrnych prvkov ako sú hodnoty, normy, predstavy, idey a pod. a v tomto svojom prejave ako každé vedomie i ona je ideálno-duchovná, subjektívna. Na druhej strane morálka vystupuje ako prakticko-činná, pretože jej normy, hodnoty, ideály nachádzajú svoju objektivizáciu len v praktickom konaní sociálnych subjektov, v morálnej praxi, v morálnych vzťahoch spoločnosti. V tejto súvislosti možno pripomenúť známu Leninovu myšlienku, ktorá pregnantne vystihuje dialektickú jednotu spomínaných dvoch stránok morálky, že nielen materiálne sa mení v ideálne a odráža sa v ňom, ale že i ideálne sa realizuje v materiálnom. Rozlíšenie dvoch stránok morálky: na morálne vedomie ako ideálnu, subjektívnu stránku morálky a na morálnu činnosť, morálne vzťahy, správanie sa človeka ako jej materializovanú, objektívnu stránku, neznamená absolútne, ale len relatívne rozlíšenie, ktoré v praktických spoločenských vzťahoch predstavuje vzájomnú dialektickú podmienenosť, bez ktorej by sme nevedeli vysvetliť a zdôvodniť morálne konanie sociálnych subjektov.

Z hľadiska analýzy ideálnej, duchovnej, subjektívnej, materiálnej, objektívnej, praktickej stránky morálky je potrebné upozorniť na niektoré zvláštnosti, ktoré morálka má a ktoré je potrebné pri tejto analýze mať za zreteľ. Jednou z týchto jej zvláštností je, že morálka vystupuje či už ako súbor hodnôt, noriem, alebo ako súčasť praktickej činnosti človeka v ideálnej, duchovnej forme, ktorú nemožno postihnúť zmyslami ako to, čo je materiálne, hmatateľné. Avšak i napriek tejto ideálnej forme zostáva faktom, že toto duchovné prakticky funguje v sociálnej realite bez toho, či mu to teória priznáva, alebo bez ohľadu na to, kam ho zaradiť a ako ho charakterizuje. Pri analýze takého zvláštného javu, akým je morálka, nemožno sa pridŕžať tej kategorizácie, pri ktorej sa usudzuje, že všetko to, čo je materiálne, je objektívne a všetko to, čo je ideálne je subjektívne. Takéto rozlíšenie by pre morálku, jej duchovnoideálny prejav znamenalo, že stráca svoj objektívny zmysel len preto, že je vo svojom prejave duchovná, ideálna a nie materiálna, hmatateľná. Marxistická etika upozorňuje, že v morálke subjektívne nevyklučuje objektívne, ale je v objektívnom obsiahnuté, zahrnuté ako čiastočné. Ideálne, duchovné, subjektívne je významným, organickým momentom morálky a nemožno ho chápať ako protiklad objektívneho, materiálneho, praktického, ale ako to, čo je v ňom zahrnuté a čo spolu s ním vystupuje v dialektickej, protirečivej jednote, v konkrétnom konaní a správaní sa človeka.

Zvláštnosťou morálky je i to, že nemá svoje ohraničené bytie, ne-

existuje v „čistej podobe“ a nemôžeme ju bez abstrahovania oddeliť z ľudského a spoločenského bytia. Avšak na to, aby sme poznali jej vlastnosti, charakteristiku, funkcie, ktoré v konkrétnej totalite spoločenského života „pracujú skryté“, je nevyhnutné používať metódu abstrakcie. Nakoniec, ak sa bližšie pozrieme na proces, ako sa formovala etická teória, tak zistíme, že i v nej platilo, že každá najvšeobecnejšia, najabstraktnejšia úroveň poznania plnila svoju metodologickú funkciu vo vzťahu ku konkrétnemu obsahu, pričom toto konkrétne preverovalo a potvrdzovalo abstraktné a všeobecné. Je to jeden zo spôsobov ako sa zabezpečuje jednota teórie a skúmaného javu — morálky. Preto aj abstraktné rozlíšenie morálky na jej duchovnú a praktickú stránku má veľký metodologický význam tak pre vlastnú morálnu teóriu, lebo dovoľuje poznať charakter, relatívnu samostatnosť a dialektickú jednotu duchovného a praktického v morálke, ako aj veľký metodologický význam pre praktické poznanie procesu utvárania sa reálnej mravnosti v spoločnosti. V tomto zmysle predovšetkým pre výchovnú prax, v ktorej sa duchovno často chápe len ako autonómne uzavretá, kánonizovaná sústava morálnych normatívov bez toho, aby sa rešpektovalo, že ono nielen citlivo odráža, reaguje na všetky zmeny, rozpory a protirečenia sociálnej praxe, čím podstatne vplýva na vlastný proces morálneho konania sociálnych subjektov, ale že je neodmysliteľnou súčasťou praktického konania týchto subjektov.

Marxistická etika pozná celý rad definícií morálky, v ktorých môžeme nájsť rôzne roviny pohľadov na tento zložitý fenomén: gnozeologický, funkčný, štruktúrny, osobnostne formujúci, humanizujúci, atď. V najtradičnejšej podobe je morálka definovaná ako forma spoločenského vedomia; ako súbor noriem, princípov správania sa ľudí vo vzťahu k iným ľuďom (1, s. 119); ako hodnotovo-imperatívny spôsob osvojovania sociálnej skutočnosti (2); ako spôsob prekonávania neantagonistických protirečení medzi osobnosťou a spoločnosťou (3); ako spoločensko-ideologický a sociálnopsychologický odraz vzájomných vzťahov medzi osobnými a spoločenskými záujmami ľudí (4, s. 28); ako masová forma chápania sveta so zvláštnou gnozeológiou, logikou, prognostikou (5); alebo sa morálkou rozumejú morálne vzťahy v spoločnosti, ktorým sa priznáva subjektívna a objektívna stránka (6, s. 291). Niektoré definície sa pokúšajú o určitý kompromis medzi duchovným a praktickým v morálke a vyjadrujú to tým, že rozlišujú morálne princípy a morálny stav (7, s. 14). Skutočnosť, že marxistická etika pri analýze a poznávaní svojho predmetu mnohé roky jednostranne uprednostňovala len gnozeologický prístup k morálke viedla k tomu, že ju definovala len ako formu spoločenského vedomia. Orientácia na takúto teoretickú pozíciu spôsobila, že pre marxistickú etiku zostáva nedoriešená otázka vzťahu morálky a morálnej praxe a okrem toho zostáva nezodpovedaná i otázka morálno-duchovnej produkcie i reprodukcie ako súčasti predmetno-praktickej činnosti sociálnych subjektov.

V súčasnej marxistickej morálnej teórii sa už v značnej miere upúšťa od jednostranného chápania morálky len ako formy spoločenského vedomia. Za posledné desaťročie rozvoja marxistickej etiky prišli teoretici k názoru, že je potrebné rozlišovať morálne vedomie a morálnu prax. L. M. Archangeľskij uvádza argumenty pre toto rozlíšenie:

1. vedomie je ideálne, prax je predmetno-aktívna;
2. morálne vedomie môže v určitej miere zaostávať za fakticky existujúcimi mravmi, no môže tým, že akcentuje ideál, resp. želateľné, možné aj anticipovať budúcnosť;
3. môže ísť o nesúlad niektorých teoretických uznávaných noriem v ich najširšom všeobecnom význame s praktickým vzťahom k týmto normám“ (8, s. 45—46).

Odklon od jednostranného definovania morálky len ako formy spoločenského vedomia vedie k tomu, že morálka sa začína chápať skôr ako určitá, špecifická forma sociálnej praxe (porovnaj 9, 10). S touto novou orientáciou vynára sa v marxistickej morálke teórii celá plejáda doteraz teoreticky nereflektovaných a nezodpovedaných otázok: otázka ontologického statusu morálnej praxe, morálnych vzťahov, otázke determinácie morálnych vzťahov ako vzťahov duchovných, otázka prehodnotenia kategórií „morálna činnosť“, „morálne vzťahy“ a ich presnejšia špecifikácia, požiadavka chápania morálky ako morálneho systému, ktorý predstavuje určitú štruktúru vzájomne závislých prvkov a ich fungovanie v tejto štruktúre a ďalšie otázky.

Vychádzajúc z najzákladnejších metodologických princípov historického materializmu a materialistickej dialektiky, z princípu determinácie vedomia bytím je nesporné, že obsah každej štruktúry morálneho vedomia je podmienený spoločenským bytím, konkrétne-historickými a spoločenskými podmienkami, v ktorých sa utvára a funguje. Otvorenou však zostáva otázka vzájomného vzťahu, korelácie tohto vedomia a morálnej praxe spoločnosti, predovšetkým otázka špecifického podielu tohto vedomia na konštituovaní a utváraní sa praktickej stránky morálky. V súvislosti s touto koreláciou sa v súčasnej marxistickej etike veľa diskutuje o prvotnosti, či druhotnosti morálnej praxe, morálnych vzťahov voči morálnemu vedomiu. V odpovedi na tento problém sa v sovietskej etike vykryštalizovali tri orientácie:

- morálka je chápaná ako dialekticko-protirečivá jednota vedomia a praktickej činnosti, vzťahov, pričom morálna prax a vzťahy sú včlenené do bytia spoločnosti a vo vzťahu k morálnemu vedomiu sú prvotné;
- morálna prax sa vyčleňuje zo spoločenského bytia a chápe sa ako zvláštna stránka spoločenskej praxe, pričom vzťah morálnej praxe a vedomia zostáva otvorený;
- morálna prax, vzťahy sa chápu ako prvok morálky, radia sa spolu s ňou do sféry spoločenského vedomia a sú vo vzťahu k morálnemu vedomiu druhotné (11, s. 119—120).

V podstate však ide o dve koncepcie vzťahu morálnej praxe a morálneho vedomia. Na jednej strane je morálna prax považovaná za organickú súčasť spoločenského bytia a vo vzťahu k morálnemu vedomiu je prvotná, určujúca (V. A. Vasilenko, V. I. Gubenko) a na druhej strane je k morálnemu vedomiu druhotná, tzn. je ním určovaná (L. M. Archangeľskij, A. I. Titarenko). Prvá orientácia vychádza z analýzy morálnej praxe ako predmetno-praktickej, v ktorej procese sa vytvárajú určité objektívno-významové výsledky, ku ktorým morálne vedomie koreluje ako ich postfaktuálne ocenenie, ako to, čo túto praktickú činnosť „obsluhuje“ s celou plejádou svojich prvkov (hodnoty, normy, princípy) (11, s. 124). Zástancovia postfaktuálnej funkcie morálneho vedomia k morálnej praxi sú presvedčení o jeho „dodatočnej prítomnosti“ v tejto praxi. Zástancovia druhej orientácie vychádzajú zo známej Leninovej tézy o druhotnosti ideologických, duchovných vzťahov, ku ktorým patria aj morálne vzťahy. V tomto zmysle chápu morálne vzťahy ako ideologické, duchovné, ktoré „pred svojim utvorením prechádzajú vedomím ľudí“ (12, s. 110). Treba pripomenúť, že morálne vzťahy ako vzťahy ideologické, duchovné, majú dva špecifické znaky týchto vzťahov: jednak, že sa vytvárajú za priamej účasti morálnej formy spoločenského vedomia a jednak, že sú vyjadrené prakticky, v činoch, konaní ľudí (8, s. 49). Jeden z predstaviteľov druhej orientácie, L. M. Archangeľskij však upozorňuje, že polemika o prvotnosti, či druhotnosti reálnej morálnej sféry spoločnosti je nepresná, nesprávna, lebo „morálne vedomie i morálne vzťahy sú pod vplyvom materiálnych spoločenských vzťahov a v porovnaní s nimi sú celostne druhotné, hoci sa utvárajú protirečivo... Preto je nesprávne hovoriť o prvotnosti morálnych vzťahov a druhotnosti morálneho vedomia. Každá z vyčlenených stránok morálky v rovnakej miere závisí od druhej a bez druhej neexistuje“ (13, s. 57–67).

Ak ďalej uvažujeme o týchto súčasných etických polemikách a diskusiách, je potrebné bližšie špecifikovať úlohu morálneho vedomia v tomto procese. Domnievame sa, že prítomnosť morálneho vedomia v procese utvárania a konštituovania sa morálnych vzťahov neneguje ich objektívny charakter, pretože, ako upozorňuje L. M. Archangeľskij v konečných dôsledkoch tieto vzťahy, ako aj morálne vedomie sú primárne determinované materiálno-ekonomickým bytím spoločnosti. Morálna forma spoločenského vedomia tzn. morálne vedomie spoločnosti plní úlohu *sprostredkovateľa* tejto determinácie tým, že cez prizmu svojich hodnôt, noriem, cez hodnotovo-normatívne súdy odráža a posudzuje spoločenskú skutočnosť. Toto posudzovanie, hodnotenie sa objektivizuje v konaní, správaní sa sociálnych subjektov, pri ktorom sa utvárajú morálne závislosti, väzby, vzťahy medzi ľuďmi navzájom. Sprostredkovanie morálnych vzťahov morálnym vedomím poukazuje na vedomú, aktívnu prítomnosť človeka v tomto procese a nie je v rozpore s objektívnou determináciou mravnosti. Naopak, morálne hodnoty, normy, ideály ako

do duchovnej formy vykryštalizované praktické potreby a požiadavky spoločnosti sú spojidlami, ktoré orientujú a regulujú činnosť sociálnych subjektov v spleti objektívnych príčin, následkov, zákonitostí, spoločenského života a jeho vývoja. Utváranie a reprodukciu morálnych vzťahov spoločnosti nie je preto možné chápať len ako bezprostredné a priame pôsobenie ekonomickej štruktúry, ekonomického bytia spoločnosti. O takýto zjednodušený vzťah nešlo ani klasikom. F. Engels pripomína: „Podľa materialistického ponímania dejín je v *poslednej inštancii* určujúcim momentom v dejinách produkcia a reprodukcia skutočného života. Ani Marx, ani ja sme nikdy nič viac netvrdili. Ak to niekto teraz prekrúca, že ekonomický moment je *jedine* určujúci, premieňa spomenutú tézu na nič nehovoriacu, abstraktnú a absurdnú frázu. Ekonomická situácia je základňou, ale rozličné momenty nadstavby, politické formy triedneho boja a jeho výsledky: ústavy, nastolené víťaznou triedou po vyhratom boji, atď., právne formy a najmä odrazy všetkých týchto skutočných zápasov v mozgoch zúčastnených ľudí, politické, právne, filozofické teórie, náboženské názory a ich ďalšie rozvinutie na systém dogiem — ovplyvňujú tiež priebeh dejinných zápasov a v mnohých prípadoch určujú prevažne ich *formu*. Je to vzájomné pôsobenie všetkých týchto momentov, v ktorých sa nakoniec celým nekonečným množstvom náhodilostí (t. j. vecí a udalostí, ktorých vnútorná, vzájomná spätosť je taká vzdialená alebo tak ťažko dokázateľná, že ju môžeme pokladať za nejestvujúcu a môžeme ju zanedbávať), presadzuje sa ako nevyhnutnosť ekonomického pohybu“ (14, s. 498). Ekonomické vzťahy sú teda pre morálnu prax určujúcim parametrom, ale morálny život spoločnosti je v konečných dôsledkoch výsledkom pôsobenia tak ekonomicko-materiálnych ako aj duchovno-nadstavbových a duchovno-morálnych faktorov, výsledkom ich vzájomného pôsobenia, pretože v praktickej morálnej činnosti sociálnych subjektov sa tieto činitele vzájomne podmieňujú, ovplyvňujú. Pripomeňme si v tejto súvislosti ešte Engelsovo chápanie vzťahu ekonomických a nadstavbových prvkov v spoločnosti. „Politický, právny, filozofický, náboženský, literárny, umelecký, atď. vývoj sa zakladá na ekonomickom vývoji, ale všetky pôsobia taktiež navzájom na seba a taktiež na ekonomickú základňu. Nie je tomu tak, že ekonomická situácia je príčinou jedine aktívnou a všetko ostatné je pasívny následok. Je to vzájomné pôsobenie na základe ekonomickej nutnosti, ktorá sa koniec koncov stále presadzuje ...“ (14, s. 553).

Pri explikácii týchto myšlienok v marxistickej etike je nanajvýš zrejmé, že klasici nechápali vzťah materiálno-ekonomickej sféry spoločnosti a jej duchovnej (i morálnej) ako jednoduchú reláciu príčiny a následku, ale ako vzťah vzájomne sa podmieňujúcich, ovplyvňujúcich faktorov, ktoré v dialektickej jednote podmieňujú to, čo nazývame životom spoločnosti v celej jeho totalite, ktorého organickou súčasťou je i mravný život spoločnosti. Prítomnosť morálnych hodnôt, noriem, princípov v procese utvárania morálnej praxe, morálnych vzťahov nezname-

ná len subjektívny zámer človeka, ale ukazuje i na jeho miesto v historicko-spoločenskom vývoji, poukazuje na človeka ako na vedomú, morálne aktívnu individualitu, ktorá na základe konkrétnych, historicko-spoločenských podmienok, svojich schopností a možností sa usiluje o dosiahnutie spoločenských a individuálnych zámerov a cieľov. V duchovných fenoménoch morálneho vedomia sa predmetno-praktická činnosť sociálnych subjektov nielen odráža, ale ony svojim spätným pôsobením na ňu, prítomnosťou v nej cez konanie sociálnych subjektov, upevňujú a fixujú určité morálne závislosti a väzby medzi ľuďmi. Túto ich prítomnosť nemožno chápať ako postfaktuálnu prítomnosť morálneho vedomia v praktickom konaní človeka, ako niečo dodatočné, sekundárne, ale ako to, čo je v nej v každom momente prítomné, orientujúce, regulujúce, ako to, čo je neodmysliteľnou, organickou súčasťou tejto praxe. Morálne vedomie nevystupuje voči morálnej praxi ako hypostazovaná данnosť, ktorá by sa konštituovala a fungovala mimo vlastnú predmetno-praktickú činnosť človeka. Jeho objektivizácia v morálnej praxi neznamená „žiadnu seba projekciu abstraktného, idealisticky chápaného, alebo pozitivisticky daného subjektívneho vedomia“ (15, s. 17), ale je bytostne spojená s morálnym konaním sociálneho subjektu, s jeho praktickou spoločenskou činnosťou, ktorá je v konečných dôsledkoch determinovaná objektívnymi podmienkami rozvoja spoločnosti.

Takéto chápanie procesu konštituovania morálnej praxe spoločnosti, ktoré vyrastá na báze dialektickej jednoty duchovného a praktického, prekonáva rôzne formy a koncepcie mechanického determinizmu a ukazuje na vlastnú, špecifickú, ničím nenahraditeľnú úlohu morálneho vedomia v morálnej činnosti sociálnych subjektov. Táto orientácia má svoj zmysel aj pre spoločenskú prax socializmu, lebo upozorňuje, že:

- kvalitatívne nové zmeny v ekonomickej štruktúre, ktoré prichádzajú so socialistickou revolúciou (spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov, odstránenie triednych antagonizmov) neprináša automaticky zmeny aj v morálnom myslení a konaní sociálnych subjektov, v utváraní takého obsahu morálneho vedomia, ktorý by bol plne adekvátny týmto zmenám.
- Poukazuje na skutočnosť, že na utváraní a formovaní morálky spoločnosti majú svoj nezastupiteľný podiel i ostatné duchovné, nadstavbové činitele (právne, politické a náboženské inštitúcie, v ktorých sú zakotvené).

K hlbšiemu uchopeniu korelácie morálneho vedomia a morálnej praxe je potrebné bližšie analyzovať morálne vedomie ako štruktúrno-funkčný systém a jeho zameranosť na túto prax. Už bolo niekoľkokrát konštatované, že morálne vedomie tvorí duchovno-ideálnu stránku morálky tzn. okrem iného aj to, že v ideálnej podobe formuluje a ukazuje na to, čo by „malo byť“. Pritom však ako vedomie hodnotiace reflektuje aj to, čo „je“, tzn. fakticky morálny stav spoločnosti. Avšak ideálnosť morálneho vedomia (ideálnosť v zmysle poznaných, možných, potenciál-

nych morálnych predstáv o „žiadúcom“, produkovaných na základe historicko-praktickej skúsenosti ľudí) je tou jeho vlastnosťou, ktorej zásluhou sa neustále uskutočňuje napätie medzi „žiadúcim“ a „jestvujúcim“. Obsah morálneho vedomia i jednotlivých jeho štruktúrnych prvkov sa historicky mení v závislosti od meniacich sa konkrétno-historických a spoločenských podmienok. Nemenia sa však niektoré stále vlastnosti morálneho vedomia ako je imperatívnosť, normatívnosť a schopnosť hodnotiť javy a vzťahy sociálnej skutočnosti, pričom relatívne stále zostáva i jeho štruktúra, tzn. sústava, usporiadanie, vnútorná stavba a funkcia pojmov, ktoré obsahujú určité morálne predstavy (morálne princípy, hodnoty, normy, požiadavky a pod.), ktoré sú imperatívno-hodnotiacim vzťahom morálneho vedomia človeka ku skutočnosti a jeho životnej činnosti.

Závislosť medzi morálnym vedomím a jeho jednotlivými štruktúrnymi prvkami možno postihnúť filozofickými kategóriami časti a celku, pričom je známe, že celok ako vnútorne rozporná jednota určitého množstva častí určuje funkcie časti a špecifické funkcie častí podmieňujú existenciu celku. Vychádzajúc z tohto metodologického východiska možno postihnúť a uchopiť vzťah medzi morálnym vedomím ako celkom a jeho štruktúrnymi prvkami, predovšetkým medzi morálnymi požiadavkami (ktorých najelementárnejším prejavom sú morálne normy) a morálnym vedomím, pričom základná imperatívno-normatívna funkcia týchto požiadaviek sa stáva jednou z jeho charakteristických vlastností. Dialektická závislosť medzi morálnym vedomím ako celkom a morálnymi požiadavkami ako jeho štruktúrnymi prvkami nie je len v tom, že morálne vedomie ako celok prijíma od svojho štruktúrneho prvku imperatívno-normatívnu podobu, ale na druhej strane aj v tom, že morálne požiadavky ako prvky tohto vedomia vystupujú v ideálnej, všeobecnej podobe, ktorá je charakteristická pre morálne vedomie ako celok (tieto požiadavky majú neosobný, všeobecný charakter). Normatívnosť a imperatívnosť ako vlastnosti morálneho vedomia plnia podstatnú regulujúcu a orientujúcu funkciu voči morálnej praxi sociálnych subjektov, pričom však nemenej dôležitú úlohu v tomto procese majú morálne hodnoty. Treba totiž vychádzať zo skutočnosti, že poznanie sústavy morálnych požiadaviek, poznanie ich hierarchie a ich funkčných vzťahov s celou štruktúrou morálneho vedomia nám podáva len statický pohľad na toto vedomie. Aby sme mohli postihnúť jeho dynamiku, „pohyb“, musíme sa pýtať na obsah morálnych požiadaviek, ktorý postihneme v ich väzbe na morálne hodnoty. Obsah morálnych hodnôt sa historicky mení so zmenou konkrétne spoločenských podmienok a táto ich obsahová zmena *dynamizuje* imperatívno-normatívnu podobu morálneho vedomia. Bolo by nezmyslom, aby morálne vedomie fungovalo ako imperatívny a normatívny mechanizmus, keby súčasne tento mechanizmus nehovoril o význame, hodnote toho, čo reguluje. Morálne hodnoty sú základom tohto hodnotenia. Môžeme teda konštatovať, že morálne ve-

domie v synkretickej, celostnej jednote pôsobenia morálnych požiadaviek (ich imperatívnosťou a normatívnosťou) a morálnych hodnôt (ich schopnosťou hodnotiť a ukázať na mravný význam činu) vystupuje voči morálne praxi sociálnych subjektov. Pokiaľ imperatívnosť vyjadruje regulatívnu silu morálneho vedomia, normatívnosť požiadavku určitých vzorov správania, hodnotovosť hovorí o jeho morálnom obsahu.

Vzťah morálneho vedomia a morálnej praxe nie je jednosmerným vzťahom niektorého z týchto pólov, ale vzťahom, ktorý sa uskutočňuje na báze protirečivej dialektickej jednoty duchovného a praktického. Tým, že morálne vedomie orientuje, reguluje a hodnotí praktické morálne vzťahy medzi ľuďmi, ich konanie a správanie, tým sa súčasne touto praxou preveruje, či obsah požiadaviek morálneho vedomia nie je vzdialený reálnej skutočnosti, či príliš nezaostáva za faktickou, reálnou morálkou spoločnosti, alebo či ju príliš nepredbieha. Morálna prax sa odráža v morálnom vedomí spoločnosti a stáva sa preň významným korigujúcim činiteľom — môže ho deformovať alebo rozvíjať, v závislosti od toho, v akých objektívnych, spoločensko-historických podmienkach sa táto prax uskutočňuje. V morálnej praxi sociálnych subjektov v podstate prebieha nepretržitý, dialektický proces prechodu ideálneho v materiálne, duchovného v praktické a naopak, lebo táto prax nielen koriguje a overuje morálnym vedomím aprobované morálne požiadavky, ale tým, že je organickou súčasťou širšej predmetnopraktickej spoločenskej praxe sociálnych subjektov, je „zdrojom“ nových morálnych predstáv o „dobrom“ a „zlom“, nových morálnych názorov, ideálov, hodnôt, noriem.

V marxistickej etickej reflexii sa pojmy „morálna činnosť“, „morálna prax“, „morálne vzťahy“ veľmi často zamieňajú. Táto skutočnosť vyplýva jednak z nedostatočného rozpracovania pojmového aparátu marxistickej etiky, ako aj z toho, že tieto pojmy sa vzťahujú na praktickú, objektivizovanú stránku morálky, pričom nie je vždy dostatočne zrejmé, ktorý aspekt praktickej stránky morálky sa nimi postihuje. Morálnou činnosťou sa v marxistickej etike rozumie tá časť mnohostrannej spoločenskej praxe, v ktorej sú činy ľudí podriadené určitým (morálnym) cieľom. L. M. Anchangeľskij sa domnieva, že „morálna prax nie je nič iné ako konkrétne správanie sa ľudí“ [8, s. 46]. Naproti tomu pojmom „morálne vzťahy sa postihuje súhrn závislostí a väzieb, ktoré vznikajú medzi ľuďmi v procese ich morálnej činnosti“ [16, s. 264]. Z uvedených konštatácií vyplýva, že pokiaľ pojmy „morálna činnosť“ a „morálna prax“ sú chápané ako synonymá, pojem „morálne vzťahy“ má svoj vlastný, len jemu prislúchajúci obsah. O. G. Drobnickij rozlišujú tieto dva pojmy upozorňuje: „Rozdiel a korelácia medzi morálnymi činmi a morálnymi vzťahmi je vo všeobecnosti vzájomným vzťahom toho, čo ľudia uskutočňujú, a toho, ako sa činy ľudí v morálke determinujú.“ [5, s. 320]. Myslíme si, že pri analýze morálnej činnosti je primárne a nevyhnutné analyzovať psychologické a sociálne mechanizmy, cez ktoré

sa morálne vedomie „filtruje“ a nachádza objektivizáciu v morálnom konaní človeka, pokiaľ pri analýze morálnych vzťahov primárnou sa stáva analýza závislosti a väzieb do ktorej sa človek svojou morálnou činnosťou dostáva, pretože sa ňou dotýka záujmu iných subjektov. Pri morálnej činnosti ako konkrétnom, faktickom konaní sociálneho subjektu ide skôr o začlenenie sa tohto subjektu do tých morálnych vzťahov, ktoré už v spoločnosti existujú ako relatívne stále morálne vzťahy. V oboch prípadoch ide o „ontologizovanú“, objektivizovanú morálku, pričom však morálne vzťahy sa neobmedzujú na výsledky subjektívnej voľby jednotlivých sociálnych subjektov (tak ako je to v prípade morálnej činnosti). ale „odráža sa v nich objektívny sociálny záujem spoločnosti. Zakotvujú v praxi stabilné vzory správania... Systém morálnych vzťahov, ktoré sa upevnili v spoločnosti, má hromadný charakter a je pre jednotlivé osoby objektívny... Morálne vzťahy vystupujú ako jednotné, vnútorne organizované, hierarchické spojenie noriem a zákazov ako určitý systém“ (12, s. 111). Môžeme ich charakterizovať ako abjektívny systém vzťahov, ktoré korelujú s morálnymi požiadavkami spoločnosti a ktorý dáva predpoklad k vytvoreniu určitých *relatívne ustálených foriem správania*. Takéto vzťahy nazýva marxistická etika stabilnými vzťahmi a považuje ich za formu praktického upevňovania princípov správania, ktoré aprobovalo, „schválilo“ morálne vedomie (v súlade so svojimi morálnymi požiadavkami) v záujme upevnenia „žiadúceho“, o ktoré dané spoločenstvo usiluje. Praktická morálna činnosť jednotlivca nemusí byť vždy v súlade s morálnymi požiadavkami, ktoré spoločnosť prijala a preto závislosti a väzby, do ktorých sa jednotlivec takouto činnosťou dostáva neupevňujú vždy žiadané vzory správania, neaktualizujú v praxi tie morálne hodnoty, ktoré požaduje všeobecný, spoločenský záujem.

Systém morálnych vzťahov v spoločnosti je reálna, objektivizovaná stránka morálky. Pritom štruktúra tohto systému a štruktúra morálneho vedomia nie sú homomorfné, ale izomorfné. Vysvetlenie tejto rozdielnosti štruktúr by sme mohli hľadať v tom, že morálne vedomie, aj keď sa uznáva za najbližšiu determinantu morálnych vzťahov (8, s. 49) nekoreluje s týmito vzťahmi bezprostredne, ale sprostredkovane cez morálno-praktickú činnosť sociálnych subjektov. Izomorfnosť oboch spomínaných štruktúr morálnych fenoménov dynamizuje ich vzťah, ktorý sa stáva vzťahom nepretržitého prechádzania duchovného v praktické, subjektívneho v objektívne a naopak, procesom utvárania reálnej mravnosti spoločnosti.

1. ANGELOV, S.: Marksistskaja etika kak nauka. Moskva 1973.
2. TITARENKO, A. I.: Specifika i struktura morali. In: Moraľ i etiĉeskaja teória. Moskva 1974.
3. CHARĉEV, A.: Leninizm i aktualnyje problemy morali. In: Leninizm i filosofskie problemy sovremennosti. Moskva 1970.
4. ARCHANGELSKIJ, L. M.: Problemy etiky. Praha 1978.
5. DROBNICKIJ, O. G.: Pojem morálky. Bratislava 1980.
6. POPELOVÁ, J.: Etika. Praha 1963.
7. ENGST, J.: Některé problémy vědecké etiky. Praha 1957.
8. ARCHANGELSKIJ, L. M.: Marxistsko-leninská etika. Bratislava 1976.
9. Metodologija etiĉeskich issledovanij. Moskva 1982.
10. ARCHANGELSKIJ, L. M.: Marksistskaja etika. Moskva 1985.
11. VASILENKO, V. A.: Nравstvennost. In: Obščestvennoe soznaniye i obščestvenaja praktika. Moskva 1979.
12. Marxistská etika. Praha 1979.
13. ARCHANGELSKIJ, L. M.: Socialno-etiĉskie problemy teorii liĉnosti. Moskva 1974.
14. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatic h zväzkoch. Bratislava 1978.
15. LEPPIN, L.: O některých otevřených problémech marxistské axiologie. Praha 1968.
16. Etický slovník. Bratislava 1977.

ДУХОВНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТЬ МОРАЛИ

Барбора Г л а в о в а

Мораль — это историческо-общественный, социальный феномен, который в целостности общественной жизни выступает как диалектическое единство духовного и практического, объективного и субъективного, идеального и материального, желательного и существующего. В статье рассматривается эта двуединость морали с марксистской точки зрения, на основе диалектического противоречивого единства, причем специально рассматриваются некоторые вопросы соотношения духовного и практического. В статье рассматривается полемика марксистских этиков о первичности или вторичности моральной практики и моральных отношений по отношению к моральному сознанию. Автор подчеркивает, что моральные отношения следует понимать как идеологическо-духовные, которые до своего формирования проходят сознанием социальных субъектов и специфическим образом с этим сознанием коррелируют. При анализе специфической корреляции морального сознания с морально-практической деятельностью человека автор исходит из некоторых особенностей этого сознания.

GEISTIG-PPRAKTISCHE KOMPLEMENTARITÄT DER MORAL

Barbora H l a v o v á

Die Moral stelf ein historisch-gesellschaftliches, soziales Phänomen dar, das in der Totalität des gesellschaftlichen Lebens als dialektische Einheit von Geistigem und Praktischem, Objektivem und Subjektivem, Ideellem und Materiellem, Sollendem und Seiendem aufscheint. Die Studie löst diese Doppelseinigkeit der Moral vom marxistischen Gesichtspunkt aus, auf Grundlage einer dialektisch-widersprüchlichen Einheit, wobei sie

sich auf einige Fragen des Verhältnisses von Geistigem und Praktischem konzentriert. Die Vf. nimmt Bezug auf die Polemik marxistischer Eethiker über Ursprünglichkeit oder Abgeleitetheit von Moralpraxis und Moralverhältnissen gegenüber dem Moralbewusstsein. Sie betont, dass Moralverhältnisse als ideologisch-geistige aufzufassen sind, die vor ihrer Konstituierung durch das Bewusstsein sozialer Subjekte gehen und auf eine spezifische Weise mit diesem Bewusstsein korrelieren. Bei Analyse der Frage der spezifischen Korrelation des Moralbewusstseins mit moralpraktischer Tätigkeit des Menschen, geht die Vf. von einigen Besonderheiten dieses Bewusstseins aus.